

Szakmai zárójelentés

A magyar holokauszttal kapcsolatos dokumentum-kötetek többsége évtizedekkel ezelőtt jelent meg, s akkor is meglehetősen korlátozott számban.¹ Az utóbbi évtizedben – beleértve a magyar holokauszt 60. évfordulója alkalmából keletkezett feldolgozásokat is –, írott szakirodalom elsősorban az 1944-es eseményekkel foglalkozik, s lényegesen kevesebb teret szentel a magyar zsidók és cigányok második világháború alatti sorsának. Elsősorban ezek a tények készítették kutatócsoportunkat arra, hogy országos méretű kutatómunkát folytasson a hazai állami és egyházi levéltárakban, hitközségekben, könyvtárakban, és a feltárt dokumentumokból olyan szöveggyűjteményt állítson össze, amelynek célja, hogy elsősorban a felsőoktatásban és a tanár-továbbképzésben legyen hasznosítható, de emellett középiskolai tanárok is felhasználhassák oktató tevékenységük során.

Kutatómunkánk során **fő célként** azt tűztük ki, hogy a szakirodalomban eddig ismeretlen levéltári dokumentumokat tárjunk fel, és szöveggyűjteményt állítsunk össze. Arra törekedtünk, hogy kutatásainkat összehangolva, egységes szempontrendszer kialakításával, egymást kiegészítő dokumentumok kerüljenek a kötetbe. A legfelső döntéshozóktól a középszintű vezetőkön keresztül az alsóbb szintű közigazgatási, közbiztonsági hatóságok tevékenységéig széles körből igyekeztünk iratokat gyűjteni, hogy átfogó képet kapjunk arról, hogyan is viszonyultak az egyes szinteken, és különböző régiókban a zsidótörvényekhez, rendeletekhez, adott esetben milyen határozatokat hoztak vagy intézkedéseket foganatosítottak önállóan, kezdeményezően vagy épp ellenkezőleg, voltak-e olyan vezetők, akik megfogalmazták ellenvéleményüket a diszkriminatív utasításokkal szemben, sőt megpróbálták ezekkel szembeszegülve cselekedni. Fontos szempontnak tartottuk azt is, hogy a hivatalnokokon, rendőrökön, csendőrökön túl a helyi nem zsidó, vagy cigány lakosság reagálását tükröző dokumentumokat is gyűjtsünk. Nem utolsósorban a különböző szervezetek, pártok, mozgalmak képviselőinek a beadványai, kérvényei, javaslati is fontos, elemzésre érdemes kordokumentumokat jelentenek. Figyelmünket nem kerültk el az olyan iratok sem, amelyekből a zsidó és cigány reagálásokat olvashatjuk ki (átkeresztelkedések,

¹ Meg kell jegyezzük, hogy a helytörténeti kutatásoknak köszönhetően az utóbbi néhány évben megjelent néhány igen színvonalas kiadvány. Ezek közül kimagasló kiadvány a Nógrád Megyei Levéltár tanulmányok kíséretében kiadott dokumentum-kötete, adattára: Szedzerjesi Cecília – Tyekvicska Árpád: Senkiföldjén. Adatok, források, dokumentumok a Nógrád megyei zsidóság holocaustjáról. Studium Libra – Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat-Salgótarján, 2006. A szerzők bevallása szerint éppen kutatócsoportunk egyik tagjának, Kádár Gábornak az ottani kutatásai inspirálták őket arra, hogy monumentális (746 p.) kötetüket összeállítsák. Itt említendő még további két helytörténeti kiadvány: A nyíregyházi zsidóság pusztulása. Forrásközlés. Szerk.: Nagy Ferenc, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 2004., Újrakezdések. Zsidósors Somogy megyében a XVIII. századtól napjainkig. Szerk.: Bösze Sándor, BÉT OLÁM Alapítvány – Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 2005.

mentesítési kérelmek, származási igazolások sokaságából olykor egészen a 19. század elejéig visszanyúlva családok történetét meg lehet ismerni). Az egyéni sorsok, tragédiák bemutatása minden bizonnyal emberközelbe hozza, érthetőbbé teszi a mai fiatalok számára azt a folyamatot, amely 1944. március 19-hez vezetett. Fontos szempontrendszer annak vizsgálata is, hogy a hivatali mechanizmus hogyan jutott el a jogfosztástól, a kifosztáson, és a szabadságtól való megfosztáson keresztül, az emberi méltóság sárba tiprásáig, majd az élettől való megfosztásig. Ugyanakkor fontos szempontnak tartottuk azt is, hogy az emberség, segíteni akarás, mentés, és amennyiben ez a korabeli forrásokból kiderül, az ellenállás különböző aspektusai is bemutatásra kerüljenek. Az 1945 utáni felelősségre vonás elemzéséhez is igyekeztünk iratokat gyűjteni.

A szöveggyűjtemény összeállítása, publikálásra való előkészítése mellett célul tűztük ki, hogy kutatási részeredményeinket tanulmányok formájában publikáljuk, illetve konferenciákon előadjuk.

A kutatási tervünkben tematikus pontokba szedett iratfajtákban kutatócsoportunk tagjai az elmúlt pályázati időszakban komoly kutatómunkát folytattak a hazai és néhány külföldi levéltárban, mint azt az eddig elküldött részjelentésekben is igyekeztünk összefoglalni. Jelentős mennyiségű, eddig még a szakértők körében sem ismert, publikálatlan levéltári anyagot tártunk fel és részben ezeket fel is dolgoztuk a pályázatban megadott témakörre vonatkozóan: Zsidók és cigányok a holokauszt idején Magyarországon. Elsősorban a megyei levéltárakat részesítettük előnyben, és ezekben különösen a főispáni, alispáni, polgármesteri, főszolgabírói, és a népbírói iratokra koncentráltunk. Néhány kivételtől eltekintve, szinte az összes megyei levéltárat felsorolhatnánk jelentésünkben. Az Országos Levéltárban hangsúlyozottan a Belügyminisztérium és a Külügyminisztérium iratait tanulmányoztuk.

Kutatómunkánk eredményeit hasznosítottuk részint publikációinkban, részint a különféle hazai és külföldi holokauszt-konferenciákon tartott előadásainkban. Ezek közül a magyar holokauszt 60. évfordulója alkalmából 2004-ben Budapesten a Magyar Tudományos Akadémián megrendezett nemzetközi konferencia első helyen emelhető ki amelynek fő szervezője Molnár Judit volt, és amelyen a kutatócsoport valamennyi tagja tartott előadást. Ötvenhárom előadó, nyolc országból, kilenc szekcióban, közel hatszáz résztvevő előtt ismertette legfrissebb kutatási eredményeit. A konferencia előadásainak lábjegyzet-apparátussal ellátott változata magyar és angol nyelvű kötetben jelent meg 2005-2006-ban.²

² A holokauszt Magyarországon Európai perspektívában. szerk.: Molnár Judit. Balassi kiadó, Budapest, 2005.

Amint azt részjelentéseinkben már jeleztük, csoportunk valamennyi tagja részt vett több hazai és nemzetközi konferencián a holokauszt 60. évfordulója alkalmából. A teljesség igénye nélkül emeljük ki ezek közül a Technische Universitat Berlin – Zentrum für Antisemitismusforschung 2003 októberi, a United States Holocaust Memorial Museum – Washington D. C. 2004 márciusi, az MTA Történettudományi Intézetének 2004 áprilisi, a Fondation Pour la Memoire de la Shoah, Párizs 2004 áprilisi, a jeruzsálemi Yad Vashem intézet 2004 augusztusi, és a Római Magyar Akadémia 2004 októberi konferenciáját.

2004 áprilisában a budapesti Holokauszt Emlékközpont megnyitásával egy időben adták át az Auschwitz-Birkenau Állami Múzeum 18-as blokkjában az új állandó magyar holokauszt kiállítást, amely kiállítás forgatókönyvének Kádár Gábor és Vági Zoltán volt a szerzője, s lektorai között ott volt Karsai László és Molnár Judit.

Fontos eredménynek tekintendő, hogy 2006. február 21-én megnyílt a Holokauszt Emlékközpontban az állandó magyar holokauszt kiállítás „Jogfosztástól népiirtásig. A magyar holokauszt áldozatainak emlékére” címmel. A kiállítási programiroda vezetője Molnár Judit volt, fő történész szakértőként közreműködött Karsai László, a forgatókönyv írása Kádár Gábor és Vági Zoltán nevéhez fűződik, valamint Csősz László is aktívan közreműködött az előkészítő és kutató munkákban. Mindezekben a folyamatos hazai és külföldi levéltári kutatómunka során feltárt anyagokat is nagyban felhasználtuk. Mindkét kiállítás anyagának összeállításakor nagy hasznunkra volt, hogy „csapatunk” összeszokott az elmúlt években, nem utolsósorban az OTKA pályázatunkban vállalt munka megvalósítása során. Nem titkolt célunk, hogy a szöveggyűjtemény követve a Holokauszt Emlékközpont állandó kiállításának tematikáját, segítse az ottani középiskolás csoportokat vezető múzeum-pedagógusok oktatási tevékenységét is.

Kádár Gábor és Vági Zoltán sikeresen megvédte PhD értekezését, a magyar zsidók gazdasági kifosztásáról, illetve Endre László politikájáról. Csősz László is igen jól halad a Jász-Nagykun-Szolnok megyei zsidóság második világháború alatti történetének feldolgozásával.

Külön örömünkre szolgált, hogy az OTKA pályázatnak köszönhetően jelentősen bővültek, fejlődtek szakmai kapcsolataink a jeruzsálemi Yad Vashem Intézettel, a washingtoni Holocaust Memorial Museummal, a párizsi Shoah Fondationnal, a Berlini Zsidó Múzeummal és az Auschwitz-Birkenau Állami Múzeummal. Az internet és az e-mail világában is nagyon hasznosnak bizonyultak a személyes találkozások.

Egyetemi oktatómunkánk során (Kádár Gábor és Vági Zoltán ELTE, Karsai László és Molnár Judit Szegedi Tudományegyetem) előadásokon és szemináriumokon fénymásolatban

már több dokumentumot az újabb kutatási eredmények közül a diákok kezébe tudtuk adni, a közös elemzések sok értékes, új szempontra hívták fel a diákok és a mi figyelmünket is.

Elkezdtek tanítási módszereink korszerűsítését, a Power Point használatával, a diákok visszajelzései szerint előadásaink érthetőbbé, világosabbá, könnyebben jegyzetelhetővé stb. váltak.

Jelenleg az egy kötetesre tervezett dokumentum-gyűjtemény sajtó alá rendezése folyik, amikor is a legnagyobb problémát a szelektálás jelenti. Az egyes témakörökhöz nagyon sok, nagyon értékes dokumentum áll rendelkezésünkre, olykor kifejezetten sajnáljuk, hogy – elsősorban terjedelmi okok miatt – nem tudunk egy-egy iratot a kötetbe beszerkeszteni. Ezért is tervezünk készülő szöveggyűjteményünkhöz CD mellékletet, amely nem csak az iratokban való könnyebb keresést teszi lehetővé, hanem az iratok szkennelésével a diákok szembesülhetnek akár egy eredeti kézzel írott feljegyzéssel, lakásigényléssel, vagy sokszorosított szentvelen korlátozó rendelettel.

A pályázatunkban jelzett eszköz-beszerzéstől kénytelenek voltunk eltérni. A pályázat beadásakor még működőképes számítógépeink közül egy javíthatatlanul tönkrement, ezért voltunk kénytelenek két PC-t vásárolni. Az egyik PC-hez szkennert is vásároltunk, aminek segítségével a leendő, eredetileg nem tervezett, de a 21. században már elengedhetetlennek minősülő CD-mellékletet tudjuk összeállítani. Note-book-ból is – a tervezett egy helyett – kettőt vásároltunk, elsősorban azért, mert oktatási munkánk során, mint fentebb jeleztük, Power Point-os, vetített képes előadásokat, szemináriumokat tartunk. Fénymásolónk nagyszerűen bevált, a két plusz nyomtatót pedig a megtakarított dologi egyéb pénzből tudtuk megvásárolni. Több esetben előfordult, hogy fiatalabb munkatársaink konferencia-részvételét, illetve hazai és belföldi utazásait más forrásokból tudtuk fedezni, megtakarításainkat pedig természetesen az OTKA-pályázatra fordítottuk. Külön öröm számunkra, hogy oktató munkánk során olyan lelkes és tehetséges tanítványokkal találkoztunk, akik az utolsó évben bekapcsolódtak a kutatómunkába,³ és szakmai irányításunkkal további hasznos dokumentumokat tártak föl. Ez biztató jele annak, hogy a tudományos életben lesz utánpótlás. Köszönettel tartozunk azoknak az elkötelezett levéltárosoknak, könyvtárosoknak, muzeológusoknak, akik intézményük anyagát jól ismerve, külön fölhívták figyelmünket „rejtőzködő” értékes dokumentumokra, egyes esetekben egész fondokra.

³ Margittai Linda, Sulyok Izabella, Végső István

Az elmúlt négy év kutatási eredményei, a feltárt anyagok számítógépes cíMLEÍRÁSA, a leghasznosabbnak ítélt dokumentumok szkennelése és magának a szöveggyűjteménynek összeállítása során arra a következtetésre jutottunk, hogy az eredeti tervünktől eltérően, további kötet vagy kötetek szerkesztése is szükséges hosszabb távon. Ezáltal lehetővé válik, hogy valamennyi diákunk közvetlenebbül megismerje szűkebb pÁtriája történetének eme tragikus szakaszát, amelynek végeredményeként a holokauszt minden tizedik áldozata magyar állampolgár volt.